

POLITINĖ FILOSOFIJA IR DOROVĖ

J. PATKAUSKAITĖ

K. R. Popperio politinė filosofija ir "laisvės paradoksas"

Savo knyga "Atviroji visuomenė ir jos priešai" K. R. Popperis pavadino ne tik socialinio pažinimo bei istorijos filosofijos principų tyrimu, bet ir politinės filosofijos įvadu. "Atvirosios visuomenės" įvaizdį, kaip kontrastą "uždarosios visuomenės" sampratai, jis laikė demokratinės socialinės siekiamybės, supriešintos totalitarinei nuostatai, simboliu¹. Metaforas perėmė iš A. Bergsono, šiek tiek pakeitęs jų turinį. K. R. Popperis sutinka su A. Bergsonu, kai šis "Dviejuose moralės ir religijos šaltiniuose" uždarają visuomenę apibūdina kaip ką tik atitrūkusią nuo gamtos.

Tačiau A. Bergsonas skirtumą tarp šių sociumo tipų, anot K. R. Popperio, supranta kaip religijų skirtumą, o jis tai interpretuoja kaip skirtingų racionalumo lygmenų visuomenės. Uždarają visuomenę nusako tikėjimas magiškaisiais tabu, atvirojoje – žmogus sugeba kritiškai vertinti socialinius tabu bei daryti sprendimus, pagrįstus jo paties intelektu bei racionalios diskusijos išvadomis. Visuomenė pereinanti iš uždarosios į atvirąją tada, kai baimė, reguliuojanti socialinį gyvenimą, užleidžia vietą racionaliam žmonių bendradarbiavimui. Perėjimas įvyksta, kai socialiniai institutai pripažįstami žmogaus sukurti ir kai tampa įmanoma sąmoningai juos taip keisti, kad tenkintų žmogaus tikslus.

Uždarojoje visuomenėje politikas atlieka pranašo (genties vado) funkciją. Jis mano žinąs, kokių idealų turėtų siekti jo visuomenė. Atvirojoje visuomenėje jį pakeičia socialinis reformatorius (inžinierius, technologas). Socialinio reformatoriaus visuomeninė nuostata esanti labiau negatyvi negu pozityvi. Jis nesiekia sukurti laimingos visuomenės, o tik reikalauja realios kančios panaikinimo. Kodėl? Pirmiausia K. R. Popperis netiki išskirtinių žmonių sugebėjimais įvelgti aukštesnius idealus (Platono filosofo-valdovo pavyzdžiu). Be to, iš visų politinių idealų, anot K. R. Popperio, pats pavo-

¹ Apie atvirąją ir uždarają visuomenę plačiau žr. *Popper K. R. The open Society and its Enemies.* – Princeton, 1950. – P. 60–62, 178, 192–193, 467–468. 582.

jingiausias yra noras padaryti kitus laimingus. Utopistai ir romantikai, kurie svajoja apie kitų žmonių laimę, jo pastebėjimu, yra įtikėję, jog laimingi žmonės tegali būti tik jų išsvajotoje tobuloje visuomenėje. Noras matyti kitus laimingus suponuojaš norą priversti kitus būti laimingus pagal primestą laimės idealą. Kitų gelbėjimas dažnai neįmanomas be inkvizicijos. Kita vertus, K. R. Popperio manymu, laimė ir kančia yra nesulyginami reiškiniai. Jie nėra simetriški – kažkios negalinčios atsverti malonumų. Todėl utilitaristų socialinės veiklos principas, reikalaujantis kuo didesnio laimės kiekio kuo didesniam žmonių skaičiui, jam atrodo nepagrįstas. Jis nepritaria ir I. Kanto nuorodai "padėk kitų žmonių laimei". Tiesioginis akstinas socialinei pagalbai, jo supratimu, tegalinčios būti kitų žmonių kančios. Todėl socialinės veiklos vertybinis tikslas turi būti kuklesnis: kuo mažiau kančios visiems (the least amount of avoidable suffering for all)².

Šis kriterijus pagrindžia visą K. R. Popperio politinę filosofiją. Atsakomybė už kitų žmonių kančias reikalauja, jo supratimu, ypatingos politiko moralinės laikysenos. Čia jis pasiremia Sokrato pavyzdžiu. Sokratas savo egalitarizmą bei individualizmą grindęs pasitikėjimu žmogaus protu, nepaverdamas jo magiško garbinimo stabu. Svarbiausia, ko mokęs Sokratas, – tai supratimo, jog žmonės klysta ir yra morališkai neatsparūs. Sokratas nebuvęs politikas, jis – moralistas. Tačiau, K. R. Popperio įsitikinimu, vieninteliu pagrįstu politinės minties ir veiklos metodu ir tegali būti žmogaus proto galių ribotumo pripažinimas, suponuojantis permanentišką diskusiją. Filosofas nepritaria teigimui, kad teisingas mokslinis ar filosofinis požiūris į politiką tegali būti grindžiamas žmonių istorijos studijavimu. Šitai manant, istorija virsta scena, kurioje didžiosios tautos ar jų didieji lyderiai, ar didžiosios klasės, ar didžiosios idėjos lieka vieninteliai svarbūs jos veikėjai, o niekam nežinomų paprastų žmonių gyvenimas nustoja vertės. Istorija tampanti svarbesnė už realiai gyvenančius ir kenčiančius žmones. Taręs, jog įminė istorijos paslaptį, politikas įgauna galimybę savo nuomonę paskelbti kaip visuotinai teisingą. Mokslinis politinių problemų svarstymo metodas negali, anot K. R. Popperio, remtis istorijos metafizika. Mokslinis politikos supratimas – tai visų jos koncepcijų ribotumo prielaidos pripažinimas. Jis visų pirma grįstas skeptiškumu savo paties nuostatų atžvilgiu. Norint, anot jo, taikyti mokslinius metodus visuomenei ar politikai tirti, reikėtų laikytis kritinės nuostatos mokytis iš savo klaidų. Ir politikai profesionalai, ir mėgėjai – visi turi ydą: nori būti visada teisūs. Vienintelis kelias, taikant mokslinį metodą politikoje, – tai pripažinimas, jog negali būti politinio judėjimo be klaidų ir nepageidaujamų pasekmių. Emocinis tikrumas savo įsitikinimais, K. R. Popperio many-

² Ten pat. - P. 570-571.

mu, negali būti argumentas kurios nors koncepcijos naudai todėl, kad jo stiprumas gali būti proporcingas norui nuslopinti kylančias abejones. O racionalus politikas visada sieks kritiškai vertinti savas socialinio gyvenimo sąsają įžvalgas. Jis remsis prielaida, jog realus gyvenimo vyksmas taip lengvai nesutelpa į mūsų vartojamas formules, todėl bet kuri politinė koncepcija tesanti laikina darbinė hipotezė. Ji būtina racionaliam socialinio veiksmo struktūrinimui, tačiau tai jai neteikia nekvestionuotinos įžvalgos statuso.

Tokių pat aspektu racionalus politikas spręs ir klasikinę politinių tikslų bei priemonių santykio problemą. Reali politinė veikla nuolat susiduria su klausimu, ar gali geri politiniai tikslai pateisinti blogas jų siekimo priemones. Pavyzdžiui, ar galima nuo žmonių ką nors nuslėpti siekiant išsaugoti jų laimę? Ar galima pradėti ilgą ir kruviną pilietinį karą norint sukurti taikos ir grožio pasaulį? Pirmiausia, klausia K. R. Popperis, kuo remdamiesi galime manyti, jog mūsų numatytos priemonės įgalins pasiekti norimą tikslą? Ar realiai egzistuoja priežastinis ryšys tarp priemonių ir tikslo? O gal tas ryšys atsiranda tik dėl fanatiško įsitikinimo? Įtikėjimas ryšio tarp siekiamo tikslo ir priemonių realumu susijęs su savųjų proto galių pervertinimu. Kadangi politiko veikla paliečia kitų žmonių gyvenimus, problema nėra vien teorinė, ji moralinė. Racionalus atsakingas politikas skeptiškai vertins priežastinių ryšių realumą. Net pasirėmęs priežastinio ryšio tarp tikslo ir jo siekimo priemonių hipoteze, jis kels sau tolesnius klausimus. Kad ir geriausias tikslas nepateisina, K. R. Popperio supratimu, blogų jo siekimo priemonių, tačiau pastanga išvengti blogų rezultatų visgi pateisina veiksmus, kurie patys sukelia blogus rezultatus. (Pavyzdžiui, gelbstint žmogaus gyvybę, nupjaunama jo galūnė). Čia iškyla blogio įvertinimo ir mažesnio blogio pasirinkimo problema, kuri, K. R. Popperio manymu, nėra tokia paprasta. Marksistai įrodinėjo, kad mažiau kančių sukels prievartinė revoliucija negu chroniškas blogis, "glūdin-tis kapitalizme". Tačiau kaip, klausia K. R. Popperis, galima įvertinti ir palyginti šias dviejų visuomeninių būklių sukeltas kančias? Be to, net manant, jog numatytos priemonės pagerins situaciją, kokių pagrindu vieni gali tvirtinti, kad kitų pasirinktos priemonės nepasiektų geresnių rezultatų mažesne kaina? Atsakant į šį klausimą, K. R. Popperio įsitikinimu, reiškiasi politiko ne vien teorinė, bet ir moralinė laikysena: atsakinga nuostata atsiranda, jei nepervertinamas savas žinojimas. Kita vertus, K. R. Popperio manymu, pasi-aukojimas kitų labai labai skiriasi nuo kitų (arba savęs ir kitų) paaukojimo. Ar manytas, jog kančių suma "kapitalizme"³, susidaranti per kelias kartas, persvers pilietinio karo kančią, suteikia teisę pasmerkti vieną kartą vėlesnių kartų labai? K. R. Popperio supratimu, niekas tokios teisės neturi. Kiekvie-

³ "Kapitalizmas" čia – tik pavyzdys.

nos kartos (kaip ir kiekvieno žmogaus) gyvenimas turi savo vertę. Juoba kad jų aukojimo kriterijai tik tikėtini.

Blogos priemonės, anot K. R. Popperio, sukelia ir kitas pasekmes, ne vien siektašias. Todėl esą nepagrįsta manyti, jog tikslas, kaip galutinis rezultatas, yra svarbesnis už tarpinį rezultatą – priemones. Subalansuoti reiktų ne tikslą ir priemones, o bendrą rezultatą, kiek jį įmanoma numatyti. Tačiau aprėpti ir numatyti žmogaus protas nedaug teįstengia. Todėl bandymų ir klaidų kelias, kuriuo tegali eiti racionali politika, turi būti nuoseklus. Kiekvienas politinis žingsnis neišvengiamai, anot jo, susijęs su nenumatytomis pasekmėmis bei klaidų galimybe. Racionaliai įvertinti savo klaidas politikas gali tik iki tam tikros ribos. Jei žingsnis pernelyg didelis ir nusinešė kitų žmonių gyvybes, pripažinti savo klaidas tampa neįmanoma. Revoliucijos mitas – tai, anot K. R. Popperio, romantiška isterija. Revoliucijos pranašai – netikri pranašai. "Jie nesąmoningai ieško prarasto gentiškumo vienybės."⁴ Kodėl dažnai tokio tipo politikai yra populiarūs? Todėl, kad civilizacijos įtampa reikalauja racionalių atsakomybės, ir žmonės nuo jos pavargsta. Pranašai, kurie skelbia artėjantį "aukso amžių, gali išreikšti didžiulį nepasitenkinimą, o jų svajonės – suteikti viltį ir padaršinimą tiems, kurie vargiai be jų apsieitų"⁵. Tačiau jų įtaka, įspėja K. R. Popperis, gali neleisti mums įsisąmoninti kasdieninių gyvenimo problemų.

Racionalus politikas, arba, K. R. Popperio žodžiais tariant, socialinis inžinierius, nekelia sau klausimo apie istorines tendencijas ar žmogaus likimą. Jis remiasi prielaida, kad žmogus yra savo likimo šeimininkas ir kad jis, keisdamas savo tikslus, gali pakeisti istorijos raidą. Jis įsitikinęs, kad politinius tikslus pasirenka ar net sukuria patys žmonės, o ne istorija. Politiniai tikslai sukuriami taip, kaip sukuriame "naujas mintis ar naujus meno kūrinius, naujus namus ar naujas mašinas". Priešingai politikui, tikinčiam, jog protingas politinis veiksmas galimas tik tada, kai istorijos tėkmė yra iš anksto nulemta, socialinis inžinierius, K. R. Popperio pastebėjimu, mano, kad mokslinis politikos pagrindas yra visai kitas. "Toks mokslas turėtų pasakyti mums, kokius žingsnius turime žengti, jei norime išvengti depresijų ar sukurti jas, arba jei norime, kad gėrybės būtų paskirstytos tolygiai ar mažiau tolygiai"⁶. Žodžiu, mokslinį politikos pagrindą turėtų, filosofo supratimu, sudaryti praktinė informacija, būtina socialiniams institutams kurti bei keisti pagal užsibrėžtus tikslus. Todėl pagrindinis K. R. Popperio socialinio inžinieriaus tikslas – kurti ir nuolatos tobulinti institutus, kurie apsaugotų socialinį

⁴ Popper K. R. *The Open Society and its Enemies*. – P. 427.

⁵ Ten pat. – P. 6 (plačiau apie "civilizacijos įtampą" žr. P. 166, 170, 172).

⁶ Ten pat. – P. 25.

kritiškumą ir laisvę. Tai, žinoma, nėra paprasta. Tačiau, jo supratimu, laisvę įmanoma apsaugoti tik politinėmis priemonėmis. Šią savo nuostatą jis vadiną protekcionizmu.

Protekcionistinę valstybės teoriją K. R. Popperis atskyrė nuo istoristinės bei esencialistinės valstybės kilmės versijos, nes ši nieko neteigianti nei apie valstybės esminę prigimtį, nei apie prigimtine teisę į laisvę. Ji nieko nevirtinanti ir apie faktinį valstybės funkcionavimo pobūdį. Visuomeninės sutarties teorijos šalininkai bandę nusakyti valstybės esmę gremėzdiška ir klaidinančia istoricizmo kalba. Jie tvirtinę, kad valstybė gali būti apibrėžta kaip junginys tarpusavio saugumui užtikrinti. Esencialisto klausimą apie valstybės prigimtį, jos realią prasmę ir istoristo klausimus apie jos atsiradimą, politinės privalomybės kilmę K. R. Popperis siūlo keisti kitais klausimais. Racionalūs klausimai, anot K. R. Popperio, esantys tokie: ką mes laikome valstybės veiklos teisėtu tikslu? Kodėl norime gyventi gerai sutvarkytoje valstybėje, o ne anarchijoje?⁷ Taip teorijos išverčiamos į reikalavimus ir pasiūlymus politiškai veikti. Protekcionizmas – tai politinių nuostatų ir politinių reikalavimų teorija. K. R. Popperis protekcionizmą priešpriešino teorijoms, paverčiančioms valstybę garbinimo objektu. "Mūsų požiūriu, sako K. R. Popperis, nėra kaip prieštarauti tokiam norui. Tai religinė problema. Valstybės garbintojai patys turi nuspręsti, kaip suderinti savo tikėjimą su kitom religinėm nuostatom, pavyzdžiui, Pirmuoju įsakymu"⁸. Tačiau manymas, jog valstybės vadovai turi naudoti valdžią ne tiek saugoti piliečių laisvei, kiek jų moralei, reiškia individualios moralinės atsakomybės pabaigą. Tai ne patobulins, o sunaikins moralę. Be to, asmeninę atsakomybę pakeis gentiniais tabu. Individualistas dar galėtų pridurti, jog valstybės moralė (jeigu ji tokia yra) akivaizdžiai menkesnė negu vidutinio piliečio, todėl pageidautina, kad ne valstybė kontroliuotų moralę, o valstybės moralė būtų piliečių kontroliuojama. "Ko mums reikia ir ko mes norime, – tai moralizuoti politiką, bet ne politizuoti moralę."⁹

Antra vertus, nors ši politinė teorija yra liberali, ji neturi, anot K. R. Popperio, nieko bendra su griežto nesikišimo (ne visai teisingai, jo manymu, vadinamo "laisser faire") politika. Liberalizmas ir valstybės interferencija neprieštarauja vienas kitam. Priešingai, jokia laisvė nėra galima, jeigu jos neapsaugo valstybė. Neribojama laisvė sunaikina pati save. Toks esąs "laisvės paradoksas"¹⁰. Neribojama laisvė implikuoja tai, kad stiprus žmogus

⁷ Žr. ten pat. – P. 108.

⁸ Ten pat. – P. 111.

⁹ Ten pat. – P. 112.

¹⁰ Žr. ten pat. – P. 314–316.

gali nekludomas įbauginti silpną ir atimti jo laisvę. Niekas neturįs atsidurti kitų malonėje, bet visi turį teisę būti valstybės ginami.

K. R. Popperio manymu, šie principai liečia ne tik fizinę jėgą, bet ir ekonominę sritį. Neribojamo kapitalizmo visuomenėje ekonomiškai stiprus individas tampa pajėgus įbauginti ekonomiškai silpną ir atimti jo laisvę. K. R. Popperis pritaria K. Marxo neribojamo kapitalizmo aprašymui. Neribojama ekonominė laisvė yra taip pat, jo manymu, save naikinanti, kaip ir neribojama fizinė laisvė. Ekonominė galia gali tapti taip pat pavojinga, kaip ir fizinė: tie, kurie turi maisto perteklių, gali priversti badaujančius jiems "laisvai" tarnauti, nesigriebdami fizinės prievartos. Valstybė, anot filosofo, privalo sekti, kad niekas nebūtų priverstas priimti nelygiavertiškų sąlygų dėl bado ar ekonominio žlugimo grėsmės. Neribojama laisvė skatina neteisybę ir nežmoniškumą.

Ir teorijos, grindžiančios laisvę absoliutaus valstybės nesikišimo principu, ir K. Marxo valstybės nykimo idėja, anot K. R. Popperio, išplaukia iš "laisvės paradokso" nesupratimo. Abi šios koncepcijos suabsoliutina ekonominių procesų reikšmę svarbiausioms socialinėms problemoms spręsti. K. Marxo politinė programa buvo, anot K. R. Popperio, pernelyg skurdi, nes jo koncepcijoje realios visuomeninės jėgos – tai gamybos įrankių evoliucija ir ekonominiai santykiai. Gimstant naujai visuomenei, politika tegalėjusi "pagreitinti gimdymą ir sumažinti kančias". Teigdamas ekonominės jėgos dominavimą politinės jėgos atžvilgiu, K. Marxas, anot K. R. Popperio, nežvelgė didžiausio potencialaus pavojaus žmonių laisvei. Jo naivus manymas, jog beklasėje visuomenėje valstybė nunyks, pasak K. R. Popperio, rodo, kad jis "niekada nesuprątes laisvės paradokso ir tos funkcijos, kurią valstybės valdžia gali ir turi atlikti, tarnaudama laisvei ir humanizmui"¹¹. Ši K. Marxo nuostata jam panaši į liberalų idėją, jog mums tereikia "galimybių laisvės". Žinoma, kad reikia, pritaria K. R. Popperis, tačiau nepakanka. Ji neapsaugo tų, kurie mažiau gabūs, mažiau negailestingi, mažiau laimingi, nuo tapimo išnaudojimo objektais tų, kurie gabesni, negailestingesni ar laimesni. Todėl neribojamo kapitalizmo valstybėje galįs išivyrauti nekontroliuojamas turto gangsterizavimas. Ekonominė valdžia pati savaime nėra, anot K. R. Popperio, blogis. Blogį sukelianti bet kuri nekontroliuojama valdžia. Pinigai apskritai nesą pavojingi. Jie tampa pavojingi, kai už juos galima nusipirkti valdžią – tiesiogiai arba paverčiant vergais ekonomiškai silpnus individus. Bet dėl to, K. R. Popperio supratimu, nereikia nei ko nors kaltinti, nei ieškoti slapto ekonomikos demonų.

¹¹ Ten pat. – p. 316.

Demokratiška visuomenė turinti būdų, kaip šiuos demonus prijaukinti ir kontroliuoti. Čia visuomenė gali sukurti demokratinius institutus ekonominei valdžiai kontroliuoti ir tuo apsisaugoti nuo ekonominio išnaudojimo. Teisinė sistema gali būti paversta galingu save saugančiu institutu. Be to, tai įgalina paveikti viešąją nuomonę ir reikalauti griežtesnio moralinio kodekso politikoje. Marksistai praktikai, K. R. Popperio pastebėjimu, niekada originaliosios K. Marxo koncepcijos aiškiai nepaneigė, iš esmės niekada ja nesirėmė. Turėdami galimybę veikti, jie naudojosi politine valdžia ekonomikai kontroliuoti. Netroliuojami liko tik patys valdantieji. Teorija, kuri tvirtina, kad valstybinės valdžios problema nėra reali problema, neišvengiamai hipertrofuoja valstybės galią. Marksistai neišsivaizdavo, jog ne tik ekonominė, bet ir politinė valdžia pavojinga. Tai, anot K. R. Popperio, utopinės ir romantinės socialinės inžinerijos pasekmė. Filosofo supratimu, egzistuoja ne tik laisvė, bet ir analogiškas valstybinio planavimo paradoksas¹². Todėl valstybinė valdžia laikytina neišvengiamu, būtinu, tačiau pavojingu blogiu. Pastaroji jos savybė turinti žadinti piliečių budrumą ir atsakomybę. Tai turi būti "įspėjimas, kad jei mes būsime nepakankamai budrūs, jei nestiprinsime savo demokratinį institutų, atiduodami pernelyg daug galios valstybės intervencionalistiniam planavimui, galime prarasti laisvę"¹³. O jei laisvė prarasta, prarandama viskas, taip pat ir planavimas. Tik laisvė, anot K. R. Popperio, valstybės teikiama saugumą gali padaryti iš tiesų tikrą.

Tačiau tai, kad intervencionalizmas labai pavojingas, negali, anot K. R. Popperio, būti lemiamas argumentas jam paneigti. Valstybės kišimasis turi sustoti ties tam tikra riba, kuri būtina laisvei užtikrinti. Ar ši riba gali būti nubrėžta kartą ir visiems laikams? Ne. Tačiau tam, kad būtų išsaugota laisvė, jos reikia atkakliai ieškoti. Kaip, pavyzdžiui, nustatyti, koku mastu galima planuoti švietimo sistemą? Valstybė turi rūpintis, kad kiekvienas jos pilietis turėtų palankias sąlygas šviestis. Atsisakius valstybinės kontrolės, jaunoji karta bus apleista ir nepajėgi ateity pati apginti savo laisvę. Antra vertus, pernelyg didelė valstybės kontrolė švietimo sistemai irgi pavojinga, nes gresia indoktrinacija. Todėl svarbus ir sunkus laisvės ribų klausimas negali, anot filosofo, būti išspręstas sausa ir trumpa formule. Išliekantis kraštutinumų pavojus vis dėlto nereiškia, jog laisvė ir saugumas yra nesuderinami. Maža to, ramybė politinės kovos arenoje slopina piliečių ryžtą kovoti už savo laisvę, o su juo – ir pačią laisvę. Laisvė išsaugoma tik tada, kai visuomenė remiasi prielaida, jog totalitarizmo (uždarosios visuomenės) tendencijos gali bet kada atgyti.

¹² Ten pat. – P. 308.

¹³ Ten pat. – P. 316–317.

K. R. Popperio manymu, demokratija įgauna vertę tik priešpriešinama tironijai. Demokratija nesutampa nei su "liaudies valdžia", nei su "daugumos valdžia". Dauguma irgi gali valdyti tironiškai. Be to, "liaudis" gali paveikti valdančiųjų veiksmus tik realia perversmo grėsme, tačiau niekada pati praktiškai nevaldo. Todėl jos tikslas turėtų būti kūrimas politinių institutų, kurie užkirstų kelius tironijai. Niekada, anot K. R. Popperio, negalima pamiršti, jog totalitarinės tendencijos gajos ne tik tarp valdomųjų, bet ir tarp valdančiųjų. Sukūrus tokią institutų sistemą, kuri įgalina visuomenę kontroliuoti valdančiuosius ir juos pakeisti prieš jų valią be kraujo praliejimo, sukuriama reali demokratinė politinė sistema. Anot K. R. Popperio, šie institutai taip pat turi trūkumų. Netinkamai organizuojami, jie gali kelti pavojų laisvei. Taipogi negalima esą teigti, kad "demokratinė vyriausybė politika bus teisinga, gera ir išmintinga ar net būtina išmintingesnė negu geranorio tirono politika"¹⁴. Tačiau net ir bloga politika demokratijoje vien todėl, kad ją galima taikiai keisti, yra geresnė už paklusimą tironui, nors šis būtų protingas ir geranoriškas. Pagal K. R. Popperio nuostatą, tokie egalitariniai demokratinės kontrolės metodai, kaip reprezentatyvi vyriausybė ir visuotiniai rinkimai, yra ne daugumos valdymo išraiška, o tik gerai išmėginti ir plačiai paplitę institutai, saugantys nuo tironijos. Šiuos institutus būtina nuolat tobulinti - jie patys turi užtikrinti savo tobulinimo metodus. Daugumos sprendimas tik sudarąs demokratinė institutų funkcionavimo galimybę, tačiau tai nėra teisingiausia sprendimo išraiška. Todėl K. R. Popperio kuriamas demokrato arba, jo žodžiais tariant, socialinio inžinieriaus pilietinės laikysenos įvaidis suponuoja nuolatinį jo pasirengimą tobulinti institutus ir juos tikrinti. Jeigu tokiam inžinieriui tektų sulaukti dienos, kai dauguma nubalsuotų prieš demokratinės institutus, "jo liūdna patirtis tepasakys jam, jog nėra paprasto tironijos išvengimo metodo. Bet tai neturės nei susilpninti jo ryžto kovoti prieš tironiją, nei parodyti, kad jo teorija esanti prieštaringa"¹⁵.

Ž. Ž. Ruso pasiūlyta liaudies, kaip valdymo suverenų, samprata, anot K. R. Popperio, nėra pagrįsta. Kaip nepagrįsta ir bet kuri kita suverenų valdymo teorija, ieškanti būdų, kaip atiduoti valdžią į geriausias rankas: kokio nors individo, klasės ar partijos. Visos šios teorijos negalinčios išvengti su "laisvės paradoksu" susijusio demokratijos paradokso. Jau Platonas pastebėjęs, kad laisvas žmogus gali patirti savo absoliučią laisvę ne tik gindamas įstatymus ir kartu laisvę, bet ir reikalaujamas tirono. Ir tai nėra, anot K. R. Popperio, vien abstrakti galimybė - taip daugelį kartų yra nutikę. Kiekvieną sykį, jo pastebėjimu, tie demokratai, kurie pripažįsta daugumos

¹⁴ Ten pat. - P. 123.

¹⁵ Ten pat. - P. 124.

valdymo ar panašaus suverenumo principą, atsiduria bejėgiškoje intelektualinėje situacijoje. „Viena vertus, pagal jų politinį principą reikia oponuoti viskam, kas kyla ne iš daugumos valdymo, ir kartu naujai tironijai. Antra vertus, tas pats principas reikalauja, kad jie pritartų daugumos sprendimui ir kartu naujo tirono valdymui“¹⁶.

K. R. Popperio manymu, Platonas neišvelgęs, jog virš visų suverenumo teorijų kyla tos pačios loginės pasekmės. Todėl jo paties klausimas „kas turi valdyti valstybę?“ politinėje filosofijoje sukėlęs tam tikrą sumaištį, kuri ir dabar nesibaigia. Toks pat paradoksas numanomas ir iš atsako į Platono klausimą. Klausimas „kas turi valdyti valstybę?“ suponuoja atsakymą: „geriausieji“ ir „išmintingiausieji“. Tačiau „išmintingiausieji“, būdami tokie, gali priciti išvadą, jog ne jie, o „geriausieji“ turi valdyti. O „geriausieji“ iš savo gerumo paskatų gali nuspręsti, jog valdyti turi „dauguma“.

Praktiškai šis klausimas „kas turi valdyti?“ skatina nekontroliuojamos valdžios įvaidį. Jis įgalina pamiršti bet kurios politinės valdžios pavojingumo problemą ir remtis kokių nors asmenų ar grupių asmeninių savybių, pageidautinų valdymui, prielaida. Nors kai kuriose kritinėse situacijose asmeninio veiksnio poveikis politinei raidai yra reikšmingas, ilgalaikė politika turinti būti institucinė, o ne asmeninė. Juoba kad valdantieji retai pakyla aukščiau moralinio ir intelektualinio visuomenės vidurkio, – dažniausiai jo ir nepasiekia. Todėl politikoje racionalu laikytis principo: kiek įmanoma ruoštiis blogiausiems vadovams, kartu ieškant geriausiųjų. K. R. Popperio manymu, politikoje bergždžia tikėtis surasti puikius, netgi kompetentingus vadovus. Svarbiausia, ko nepastebi suverenumo teorijos, yra tai, jog įmanoma subalansuoti valdančiųjų ir kitų visuomenės grupių jėgas institucine kontrole. Ši idėja nėra vien K. R. Popperio atradimas. Tai liberaliosios politinės filosofijos pamatinis principas. Kaip pastebi F. A. Hayekas¹⁷, patikima priemonė valdžios savivalei įveikti yra ne jos šaltinis, o jos apribojimas. Pati savaimė demokratinė valstybės valdymo forma nesanti nei tobula, nei patikima. Jeigu demokratija atsisako asmeninės laisvės apsaugos tikslo, ji gali tapti puikiausiai sutapti su totalitariniu režimu. Be to, F. A. Hayeko pastebėjimu, demokratija neišvengiamai išsigims į despotiją, jeigu jos valdžios funkcijos tvirtai nebus apribotos taisyklėmis.

F. A. Hayeko veikalas „Kelias į vergovę“ pasirodė 1944 m. K. R. Popperio „Atvirosi visuomenė“ – 1945 m. Abiejų tikslai – oponuoti totalitarinio mąstymo tradicijai, sukeliančiai realaus totalitarizmo grėsmę. K. R. Popperis tuo žvilgsniu kritiškai peržvelgė filosofijos istorijos tradiciją, F. A. Hayekas – ekonominių nuostatų dominavimą vokiečių ir anglų tradicijoje.

¹⁶ Ten pat. – P. 127.

¹⁷ Žr. *Хейек Ф. А. Дорога к рабству // Вопросы философии.* - М., 1990. - № 10, 11, 12.

Šie skirtingi požiūriai nulėmė ir kai kuriuos jų koncepcijų skirtumus. R. Dahrendorfas, nagrinėdamas šiuos K. R. Popperio bei F. A. Hayeko veikalus, labiau pabrėžė jų skirtumus negu panašumus. Galima jam pritarti, kad F. A. Hayeko sistema "tobula ir netoleruojanti chaotiškos realybės", o K. R. Popperis pasisakęs "už aktyvų žengimą į nežinomybę"¹⁸. Vis dėlto šie veikalai labiau panašūs negu skirtingi. Abu jie laisvę susiejo su individualizmu, totalitarizmu – su kolektyvizmu. Abu jie oponuoja galimybei planuoti visuomenės raidą pagal vieną tikslą, todėl abiem nepriimtina H. Manheimo pasiūlyta "laisvės planavimo" idėja. K. R. Popperis, kaip ir F. A. Hayekas, tvirtina, kad neįmanoma planuoti ir numatyti tolesnės visuomenės raidos, nes neįmanoma prognozuoti jos intelektualinės plėtotės galimybių. F. A. Hayeko tvirtinimas, jog liberalizmas nėra dogma, jog vienintelis principas – siekimas organizuoti visas gyvenimo sritis remiantis spontaniškais jėgomis, o ne prievarta, atliepia ir K. R. Popperio politinės filosofijos nuostatoms. Nors F. A. Hayekas ir atmetė socialinės inžinerijos terminą, pati laipsniška inžinerijos idėja nėra nesuderinama su jo koncepcija. Anot F. A. Hayeko, jei nesame perdėm fatalistai ir bandome mąstyti racionaliai, siekiame numatyti savo veiksmų pasekmes, t. y. planuojame. Tuo aspektu kiekvienas politinis veiksmas yra planavimo apraiška. Ekonomistų pati profesija įpareigojanti mąstyti apie žmonių veiklą planingai. Tačiau toks planavimo pobūdis, F. A. Hayeko, kaip ir K. R. Popperio pastebėjimu, neturi nieko bendra su mėginimu pritaikyti šį principą visos visuomenės mastu. F. A. Hayekas, kaip ir K. R. Popperis, mano, jog centralizuoto planavimo atsisakymas nereiškia, jog bus dogmatiškai laikomasi "laisser – faire" principo. Liberalai, sako F. A. Hayekas, kalba apie galimybę maksimaliai panaudoti konkurencijos potencijas veiklai koordinuoti, tačiau neragina viską palikti savieigai. Jokia racionali organizacija, anot jo, nepasmerkia valstybės neveiklumui. Ir sistemos, kuri remiasi konkurencija, reikia protingai sukonstruoti ir nuolatos tobulinamo teisinio mechanizmo. Konkurencija F. A. Hayekui nėra savaiminis tikslas, o patikimiausia spontaniška jėga, užtikrinanti individualios laisvės sąlygas. Ir F. A. Hayeko, ir K. R. Popperio politinės koncepcijos nėra vien analitinės. Jos siekia aiškaus tikslo – įtikinti individualizmo vertingumu. Ar visuomenės, kurios neturi individualistinės kultūros patirties, pajėgios jas permąstyti? K. R. Popperis keleri metai po "Atvirosios visuomenės" pasirodymo savo tikėjimą racionaliios visuomenės sukūrimo galimybe pavadino naiviu optimizmu. Iš tiesų kolektyvistinės tendencijos visada gajos ir grėsmingos. Tačiau, kaip pastebi K. R. Popperis ir F. A. Hayekas, visada išlieka sąmoningo intelektualinio pasirinkimo galimybė.

¹⁸ *Dahrendorf R. Apmąstymai apie revoliuciją Europoje. – V., 1991. – P. 25.*